

Montserrat, una realitat contemplada i intepretada

La realitat geogràfica és llegeix com un text a partir del qual s'articula un discurs. Tota realitat és sempre interpretada pel seu observador per tal de ser comunicada. El text transmet un sentit de la realitat evocadora de sentiments i sensacions. La mirada interpreta aquesta realitat i suscita pensaments i reflexions. Al final, la realitat es converteix en un discurs articulat. Aquest, alguns cops s'explica en forma de llegendes o relats fantàstics; en altres moments es converteix en una definició tancada que li resta expressivitat. Montserrat, com diu Francesc Roma i Casanovas, en la seva tesi doctoral *La construcció medial de la muntanya a Catalunya*, perdura al llarg del temps perquè descansa sobre diversos discursos. Qualsevol mirada a la realitat, a més de definir un discurs, contribueix també a la seva transformació i, al mateix temps, serveix per construir-ne un de nou a partir d'aquesta realitat observada

La muntanya de Montserrat, abans de ser considerada un valor paisatgístic i un símbol nacional primer fou una realitat inexistent a la mirada de l'observador i quan despertà algun interès transmeté por. Hauran de passar molts anys per tal que la muntanya de Montserrat fos considerada un paisatge. Però el paisatge no és una realitat construïda des del no res, ni és immutable. És una realitat elaborada a través de la mirada sobre el medi natural que evoluciona al mateix temps que la societat es transforma. Cada època té la seva representació del paisatge. Però, en qualsevol cas, una realitat només podrà considerar-se paisatge, tal com senyala Francesc Roma i Casanovas, si es parla d'ella en termes d'amenitat, bellesa o benestar espiritual. Montserrat trigà temps en rebre aquestes virtuts.

MIRAR SENSE VEURE RES

Per arribar a considerar un medi natural com a paisatge s'havien de passar algunes etapes prèvies. L'edat mitjana ignorà el paisatge perquè no es tenia una mirada estètica de la natura. La muntanya era considerada un indret perillós. El pensament cristià de l'època condicionà com comprendre el fet natural. Segons el cristianisme d'aquells temps en el món hi havien poques virtuts i era un motiu d'allunyament de les persones de Déu. La visió negativa del món de Sant Agustí,

amb el seu neoplatonisme, condicionà la comprensió del fet natural. S'havia de negar el món per tal de fer accessible el camí vers Déu. Aquest rebuig del món, diu Francesc Roma i Casanovas es concretà en el concepte *Contemptus mundi* que, en lloc de contemplació del món, proposava un menyspreu del món.

Aquesta manera d'entendre la realitat natural condicionà com les persones entenien la muntanya de Montserrat. La mirada medieval a l'entorn natural de Montserrat era temerosa del medi natural. Durant aquesta època les muntanyes eren imaginades com indrets perillosos, plens de dificultats i amb formes abruptes. A l'edat mitja la natura infonia respecte i temença. En cap moment la muntanya tingué la consideració de paisatge. La visió més estesa assimilava les muntanyes al desert i per això eren llocs on experimentar l'aïllament i la trobada amb Déu. Les muntanyes eren llocs sagrats i pel sagrat. Per aquest motiu, les muntanyes foren considerades espais adients pels ascetes i ermitans perquè en elles es podria lluitar contra el poder del maligne i trobar els camins de purificació.

Caldrà esperar fins el segle XIV per començar a trobar l'inici del canvi de com mirar i comprendre la natura. El tomisme, amb la recuperació del pensament d'Aristòtil, introduí una mirada positiva del fet natural. Poc a poc, el cristianisme s'aproximava a la natura sense cap recel o por.

A l'edat mitjana la muntanya inspirava temor i tenia pocs visitants, tot i que fossin considerades espais sagrats i llocs on les persones podien esdevenir més perfectes. Les muntanyes eren font de pors i de temors per la duresa dels seus camins o per la percepció de tenir un entorn inhòspit. Francesc Roma i Casanovas senyala que les muntanyes esquerpes i amb formes que dificultaven viure-hi resultaven atractives per qui, seguin les indicacions de lògica del *contemptus mundi*, volien fugir del món. En aquest sentit, aquestes muntanyes sí que resultaven atractives perquè eren coherents amb el menyspreu del món. ¿Fins a quin punt aquest podria haver estat l'atractiu de Montserrat pels primers ermitans?. La visió medieval de les muntanyes era dualista: hi havia un desinterès per *les muntanyes*, però existia una estima *per la muntanya*. La diferència era notable. Com diu Francesc Roma i Casanovas, "*parlar de les muntanyes no és el mateix que parlar de la muntanya*".

Aquesta visió medieval de la muntanya fou la raó perquè aquesta no estigués massa presents en les representacions de l'època de la natura. Les muntanyes son

quasi inexistentes en les pintures romàniques. La pintura del segle XIV ja representa a les persones integrades en la natura. En l'art gòtic, les muntanyes comencen a ser-hi presents, no tant per reproduir o representar un indret en particular, sinó per fer de simples decorats. En aquella època hi havia un cert oblit de les muntanyes en les representacions de la natura.

LES MUNTANYES I LA MUNTANYA DE MONTSERRAT

La vertadera representació de les muntanyes es dona amb l'Edat Moderna. La raó il·lumina el pensament i permet veure aspectes positius on abans tot era temor per la mirada contemplativa. En la frontera dels segles XV i XVI es comença a canviar la percepció de les muntanyes. És en el Renaixement quan, sota el renovellament de l'humanisme, l'entorn natural de les muntanyes començà a tenir un petit tractament paisatgístic. Així s'inicià una nova era en la qual la muntanya era ja protagonista de la representació artística. La muntanya s'havia incorporat en l'espai mental de la humanitat. Ara bellesa i ordre, tot i que fossin interpretats com lloances al Creador, també foren incorporats com elements distintius de les muntanyes. El Renaixement suposa un descobriment en positiu de les muntanyes.

Tot això fou molt evident en les representacions de la muntanya de Montserrat. Jeroni Pau, (1458 aproximadament- 1497), amb la seva obra *De fluminibus et montibus hispaniarum libellus*, començà a introduir una visió agradable de Montserrat en contrast amb les imatges anteriors. Aquest geògraf renaixentista introduí alguns tòpics que perduraran anys després: Montserrat es una muntanya de morfologia escarpada i abrupta; amb abundosa aigua superficial (salts d'aigua) i plantes medicinals. Jeroni Pau indicà que des de Montserrat es podien veure les illes Balears. Tot i que la visió de Jeroni Pau representava una important salt qualitatiu al parlar positivament de la muntanya; aquesta mirada positiva encara no permetia considerar a Montserrat com un lloc bell.

Un altre autor d'aquesta època fou Pedro de Burgos (1460-1536), abat de Montserrat entre 1512 i 1536. Aquest abat publicà la obra: *El libro de la historia y milagros hechos a invocación de Nuestra Señora de Montserrat*, que tindrà una gran transcendència en la comprensió dels valors naturals de la muntanya de Montserrat. Pedro de Burgos destacà que es tracta d'una muntanya solitària, d'alçada important i des d'on es veuen les illes Balears. Remarcà que, tot i que

Montserrat era una muntanya que vista de lluny sembla inhòspita, difícil de caminar-hi; quan s'estava en ella s'apreciava el seu orde, bella i de vistes complaents. Si bé era un indret fèrtil, poblat de flors i arbres; amb poca aigua en la superfície, n'hi havia molta en l'interior del massís. Per Pedro de Burgos, fins i tot les penyes i roques de la muntanya eren maques.

Pocs anys després, el monjo Antoni Brenach (abans de 1527-1555) descriví la muntanya de Montserrat a través del llarg poema èpic, *Saxia, Descriptio Montis Serrati*. Text escrit en llatí probablement a Valladolid vers l'any 1543. Aquest poema és una descripció detallada de la muntanya, dels seus indrets i elements naturals. Es tracta d'un text que anticipa les posteriors descripcions paisatgístiques de Montserrat. En aquest poema s'aporten alguns dels tòpics que es trobaran després en altres textos, per exemple, que des de l'ermita de Santa Magdalena s'escolten les veus que venen de la plaça i del monestir de Santa Maria. Brenach es queixa que algunes ermites no tenen bones vistes.

Un altre autor d'aquesta època fou Cristóbal de Virués (vers 1550-1609) qui visqué més de vint anys a Montserrat. L'any 1588 escriví a Madrid l'obra *Montserrate*. En aquest text es descriu la muntanya de Montserrat com un lloc agradable en contraposició a altres muntanyes que eren perilloses i poc complaents.

Jeroni Pau, Pedro de Burgos i Cristòbal de Virués al parlar sobre Montserrat són els primers de transmetre una imatge agradable de la muntanya i aporten alguns dels elements que més endavant formaran part de la descripció del paisatge montserrati. Aquests autors formulen uns conceptes nous que ajuden a formalitzar una nova visió de la muntanya de Montserrat.

Els autors posteriors són hereus de les descripcions anteriors. Destaquen les obres de Pere Gil (1551-1622); Francisco Diego; Antònio Yepes (1554-1618); Jeroni Pujadas (1568-1645) i Juan de Campos. Gregorio de Argaiç autor de l'obra *Perla de Catalunya* (1677) aporta una descripció detallada de la muntanya i el santuari. La particularitat curiosa d'aquesta obra és que el seu autor no havia estat mai a Montserrat. Alguns anys més tard, 1685, Manuel Marcillo publicà l'obra *Crisi de Cataluña* on destacà que Montserrat era bella pel seu orde i composició. Al final del segle XVII Pere de Marca escriví *Marca hispanica* on aportava una detallada descripció de l'orografia de la muntanya i alguns aspectes de la seva geografia destacant que les figures de les roques són un encant per la vista. Francisco de

Ortega, en la seva obra *Poema heroico* (1690), afirmava el mateix. A l'any 1692 Joan Gaspar Roig i Jelpí, publicà *Epitome historico* on deia que Montserrat era una de les meravelles de Catalunya. Anys més tard, 1739, Lluís Montagut escriví *Histoire de Notre Dame du Montserrat* on comentava que la bellesa de la muntanya estava en la seva simetria i la gran quantitat de flors i arbres. Pere Serra i Postius (1671-1748) en la seva obra *Epitome histórico* (1747) considerava que la vista des de Montserrat era delitosa i que la muntanya tenia formes que la feien admirable. Aquest autor és el primer que aporta una breu descripció de la regió d'Agulles. Al final del segle XVIII Antonio Ponz en la seva obra *Viage de España* senyalà que la muntanya de Montserrat era singular.

Francesc Roma i Casanovas afirma que des del segle XVI fins al XVII han anat sorgint una sèrie de tòpics protopaisagístics sobre Montserrat. Han estat els autors del Renaixement els que han establert els principals tòpics que han condicionat a tots els autors posteriors. Tots aquests han fet una valoració positiva de Montserrat, destacant la seva bellesa encara que per confirmar les seves afirmacions es limitessin a repetir algunes de les qualitats establertes per els autors del Renaixement.

La consideració que rebé la muntanya de Montserrat durant aquesta època fou una excepció en relació a la consideració en que foren vistes la resta de muntanyes. No obstant, en el segle XVII es produí un canvi en aquesta tendència. Efectivament, en aquest segle es menysprearen les muntanyes al considerar-les improductives i es lloaren els camps i prats per la seva productivitat. Aquest sentiment provocà un distanciament en relació a les muntanyes. Fins a l'extrem de que hi havia qui creia que les muntanyes eren el resultat del pecat humà i no de la creació divina. Francesc Roma i Casanovas indica que, al marge del tipus de judici que es fes, el fet és que es consolidà un discurs sobre les muntanyes. Aquestes, que abans eren quasi invisibles, ara són subjecte d'un relat. A la fi del segle XVII aparegué: començaren a emergir els primers estudis científics sobre les muntanyes i la seva flora. Eren petites aproximacions i estaven limitades a descriure la flora que es trobava al peu de les muntanyes.

LA MIRADA IL·LUSTRADA

La Il·lustració incorporà una nova mirada sobre les muntanyes. L'increment del coneixement científic i la progressiva secularització del pensament despertà un nou interès per les muntanyes que contrastava amb l'antiga visió medieval. En el

segle XVIII els geòlegs, per tal de completar el seu coneixement de les muntanyes, decideixen pujar-ne als seus cims. Així, la muntanya esdevingué un laboratori a l'aire lliure per alimentar el pensament contemporani. És en aquesta època quan es comença a formular una aproximació paisatgística de la muntanya. Per això, en el segle XVIII la muntanya, a més d'aportar dades d'interès científic, fou font de sentiments i sensacions que trobaven la seva síntesi en l'aparició del concepte de paisatge.

Amb la Il·lustració començà a canviar algunes de les percepcions de la muntanya de Montserrat. El primer canvi important es trobà en la mateixa comprensió semàntica de la muntanya com a realitat física; això fou gràcies al científic irlandès Guillaume Bowles (1721-1780) amb l'obra *Introduction à l'histoire naturelle et à la géographie physique d'Espagne*. Aquest científic aportà el primer intent de descriure geològicament el massís i fixà uns tòpics que perduraren durant molts anys després. Per Bowles la muntanya de Montserrat semblava un joc de bitlles i era el resultat d'un procés de sedimentació marina que no tenia explicació. Durant aquest procés el mar havia modelat les roques piramidals de la muntanya que estaven formades per un conglomerat. Més endavant, Jaime Villanueva, a l'any 1821, comentà que la muntanya estava constituïda per un material que anomena *pouding*.

A mesura que es progressava en el coneixement científic de la muntanya s'operava un fenomen en sentit contrari: s'estimulava la interpretació propiciada pel Romanticisme fonamentada en la visió humanístico-religiosa dels anys anteriors. Algunes d'aquestes interpretacions no dubtaren en qüestionar la teoria de la sedimentació marina proposada per Guillaume Bowles.

A l'any 1847 Tomas Bertran publicà *Itinerario descriptivo de Cataluña* on tornà a recuperar les hipòtesis geològiques per explicar les formes de Montserrat. Aquest autor afirmà que les roques en forma de bitlles eren el resultat de la pèrdua d'un gluten o betum que les havia mantingut unides i format una massa més compacte. Per aquest autor les roques estaven compostes d'un material anomenat *lapis-lydios*. En una línia científica similar es troba l'obra de Pascual Madoz *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. En aquesta obra es descriu que les roques de Montserrat són pedres calcàries, rodones, vermelles, grogues o de color marró o carn, unides i aglutinades entre elles per un betum natural.

En el segle XIX Joaquín Sala, en el seu llibre *Obra científica de viajes* (1855), intenta explicar científicament la muntanya e Montserrat. El que proposava coincidia, a grans trets, amb el que havia exposat anteriorment Guillaume Bowles. L'interès genuí de l'obra de Joaquín Sala és que es descriu alguns paratges del massís encara inèdits, o poc coneguts fins aquells moments com era la seva part occidental.

L'any 1864, Joan Martí i Cantó (1829-1887) publicà la seva *Historia de la imagen y santuario de Ntra. Sra. De Montserrat* on es mostrava la resistència d'algunes persones vers les aportacions científiques. Era evident que, en aquells moments, hi havia dues interpretacions sobre l'origen de Montserrat, la religiosa i la científica, que s'exclourien. Joan Martí considerava que les roques estaven separades com a conseqüència d'un important cataclisme que succeí a l'instant de la mort de Jesús. És rellevant destacar que aquest autor, mentre descriu la muntanya, comentà que havien hagut diverses caigudes de roques.

Dos anys després, Francesc de Paula Fors de Casamayor publicà *La estrella de Montserrat*, 1867, on es torna a comparar Montserrat amb unes bitlles. En aquesta obra s'introduí amb convicció la comprensió paisatgística de la muntanya. A l'any 1881 sortí editat l'*Album Pintoresch-Monumental de Catalunya* on es feia una àmplia referència a Montserrat. Aquesta obra representa un progrés important en la comprensió del paisatge de la muntanya i aporta una lectura de l'entorn natural des de la perspectiva de l'excursionisme: es suggereixen uns itineraris i es donen les toponímies d'alguns indrets i roques. Uns quants anys després, el 1895, Josep Roca i Roca escriví *Barcelona en la mano. Guía de Barcelona y sus alrededores*. En aquest llibre s'explicaven ja les agulles com a realitats individualitzades. Això representava un progrés en relació a altres descripcions que sempre havien considerat les agulles com a simples roques piramidals sense cap identitat o particularitat individual.

El llibre de Josep Roca i Roca , junt amb l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya* i l'obra de Luciano García del Real *Guía diamante de Montserrat*, 1898, foren les primeres obres orientades a proporcionar una guia als visitants que anessin a Montserrat com a viatgers. Aquesta circumstància aportà una nova comprensió de la realitat de la muntanya que fa que permetia, a més d'explicar alguns detalls de la muntanya, aportar uns textos que volien orientar als lectors en el seus viatges a Montserrat. Havien aparegut les primeres guies de Montserrat.

En el segle XIX , després d'un segle d'aproximació científica a les muntanyes, es produí un canvi en la representació tradicional. La visió romàntica considerava que en les muntanyes hi havia una sèrie de circumstàncies que evocaven la transcendència. Les muntanyes passaren a ser símbol de la força divina i esdevingueren objecte de la contemplació estètica. Les muntanyes, un cop superada la por medieval, eren considerades belles.

L'EXCEPCIÓ DE MONTSERRAT

Totes les mirades modernes a la muntanya manifesten el poc interès que aquestes despertaven als seus observadors. Francesc Roma i Casanovas comenta que en aquesta època no es percebia cap sentiment estètic per la natura de les muntanyes, únicament es tenia interès per les planes agrícoles perquè eren font de producció i riquesa. Malgrat que la muntanya era cada cop més coneguda, seguia produint respectes i por. Aquest temor a endinsar-se a les muntanyes fou la raó per la qual no fossin encara descobertes com a paisatge.

Dins d'aquesta panorama, Montserrat en fou una excepció. Aquest muntanya fou l'únic indret muntanyenc de Catalunya en el qual els seus observadors començaren a identificar alguns elements que s'integrarien més tard en el concepte de paisatge. Tot i que els autors moderns quan descriuen Montserrat no fan servir el mot paisatge, encara no estava assumit el terme com expressió d'un concepte, empren el mot similar de *pintura*. Els observadors de Montserrat transmeten la idea de que es tracta d'una muntanya que es pot parlar amb conceptes estètics, malgrat la impossibilitat semàntica de fer servir el terme *paisatge*. Aquesta situació continuà fins el segle XIX i, en determinades condicions, es prolongà fins als inicis del segle XX.

Les consideracions que els diferents autors moderns feren de Montserrat contrastava amb el que era encara el criteri general de l'època. Mentre el conjunt de muntanyes inspiraven temor, tal com s'aprecia entre els segles XVII i XIX, la muntanya de Montserrat és valorada de forma positiva. Aquesta visió és una paradoxa, ja que la resta de muntanyes catalanes tenen formes amables, arrodonides i suaus, mentre que el massís de Montserrat presenta una morfologia dura amb nombrosos penya-segats. De nou es reproduceix una comprensió dualista del medi natural, per una banda *les muntanyes* són horroroses excepte *la muntanya de Montserrat*. Per aquesta circumstància s'ha considerat que la muntanya de Montserrat serà la primera muntanya de Catalunya que tindrà la

consideració de *paisatge*.

La muntanya de Montserrat emergeix com a *paisatge* perquè es donaren diverses circumstàncies que facilitaren que aquest massís fos valorat de manera diferent a la resta de muntanyes de Catalunya. En primer lloc, la presència d'un monestir amb una comunitat monàstica, Santa Maria, i un santuari dedicat a la Mare de Déu donaren una singularitat que no tenien les altres muntanyes. El monestir forma part de la realitat mediambiental de la muntanya des del segle XI. La comunitat benedictina ha estat sempre culturalment activa i compromesa amb la realitat del país i amb el seu entorn natural. Aquesta comunitat ha mantingut des dels seus orígens el santuari dedicat a la Mare de Déu per la qual el poble català sempre ha manifestat una gran advocació. Un altre factor constituent del paisatge de Montserrat és la particular estructura y forma de la mateixa muntanya. El medi natural de Montserrat és excepcional i deferent. És únic. Les formes de les agulles, l'arbrada i les plantes aromàtiques i medicinals li donen uns trets característics. L'escassetat de fonts en les parts altes i l'abundor d'aigua al peu del massís és un altre dels elements singulars d'aquesta muntanya. Un altre factor a tenir en compte és el paper actiu de la comunitat monàstica en la cultura catalana. Els monjos benedictins del monestir de Santa Maria de Montserrat han estat dipositaris i difusors de la cultura a Catalunya. Al mateix temps, aquesta comunitat, ampliada després amb la comunitat benedictina femenina de Sant Benet, han tingut una gran influència espiritual sobre la religiositat popular catalana.

Per alguns autors, en la muntanya de Montserrat s'uneix natura i espiritualitat. Així es pot veure en algunes descripcions del medi físic de la muntanya i les analogies que s'estableixen. L'alçada de les agulles i seu ordre han estat interpretats com a manifestacions del sagrat. Aquesta realitat ha afavorit que el massís de Montserrat hagi estat percebut com una muntanya en la qual s'uneixen i integren la natura, la cultura i l'espiritualitat.

LA REPRESENTACIÓ GRÀFICA DE MONTSERRAT

Un aspecte particular en el coneixement de Montserrat és la seva representació cartogràfica. Les representacions de Catalunya entre el segle XVII i XVIII evidenciaven l'existència d'una muntanya singular en el centre del Principat, era

Montserrat. Es representava de forma diferent en relació a les altres elevacions. Aquestes són dibuixades de forma senzilla en forma de les anomenades *talperes*, que és una forma simple de representar el relleu en un mapa, metre Montserrat tenia un tractament gràfic que evocava la seva singularitat.

La representació de Montserrat en els gravats també mostra una peculiar evolució. Entre el segle XIII i el XV la muntanya no apareix en els gravats on es representava la Mare de Déu. A partir del segle XV es començà a representar la muntanya, encara que els dibuixos no reproduïen la realitat. A finals del segle XVI els gravats ja mostraven de forma més explícita alguns detalls de la muntanya. Es representaven força bé els camins i les ermites, estaven ben ubicades en el dibuix i eren perfectament identificades. Fins i tot, en algun gravat es pot veure ben dibuixada l'anomenada escala dreta.

Al final del segle XVII, l'oli de Juan Andrés Ricci representava amb fidelitat i precisió la muntanya al darrera de la Mare de Déu. En aquesta pintura es poden distingir algunes de les regions de la muntanya i les ermites estan ben situades. La perfecció en la representació de la muntanya arriba a la seva màxima expressió en els gravats que Pere Pau i Muntanya i Francesc Remart feren per encàrrec de Francisco de Zamora l'any 1790. La importància d'aquests gravats és tant per moment en que es feren, just abans de la destrucció de les ermites durant la Guerra del Francès, com pel mètode com es feren: la càmera clara. Aquesta tècnica, precursora de la fotografia, permeté reproduir amb molta fidelitat diversos aspectes de la muntanya i totes les ermites abans de la seva destrucció a l'any 1811. Les representacions de la muntanya d'aquesta època tenen en comú que es limitaren a reproduir només un tros de la muntanya; no hi havia cap interès en mostrar la part de la muntanya situada més enllà de Sant Jeroni.

MONESTIR, SANTUARI I MUNTANYA

La muntanya de Montserrat, al igual que altres muntanyes, tenia un centre que atreia i acumulava tot l'interès dels seus observadors i una perifèria que resultava poc atractiva. En el centre de la muntanya de Montserrat hi havia el monestir benedictí de Santa Maria amb el santuari de la Mare de Déu. La influència del monestir arribava fins a Sant Jeroni, la darrera ermita, i al seu entorn on es trobaven la resta de les ermites. Més enllà, en la part d'occident, no hi havia res a destacar; no tant perquè no existís sinó perquè era desconegut.

Durant anys s'havia transmès la idea de que en la part occidental de Montserrat no s'hi podia viure. Que era un lloc considerat inhòspit. Tots els autors que havien descrit la muntanya abans del segle XIX sempre havien emfatitzat l'extrema dificultat de la muntanya més enllà de Sant Jeroni. Per això les descripcions de Montserrat es limitaven al monestir de Santa Maria i al seu santuari.

Aquest desconeixement de la part occidental de la muntanya portava a cometre alguns errors d'apreciació. Durant molts anys, pràcticament fins al segle XIX, es considerava que l'Albarda Castellana era el centre geogràfic de Montserrat. El primer mapa que aporta una informació sencera de la part occidental de la muntanya es troba en el llibre *Tres dias en Montserrat* de Gaietà Cornet i Mas (1858), tot i que la representació d'aquesta zona és molt simple. Al llibre *Album pintoresch-monumetal* (1881) es comença a donar informació d'aquesta part oculta de Montserrat. Es parla del Montgrós i de la regió d'Agulles. Malgrat això, algunes obres d'inici del segle XX, encara porten mapes de Montserrat que acaben bruscamment a la regió de Sant Jeroni. Al començament del segle XX la Revista Montserratina publicà a l'any 1909 un mapa topogràfic fet per Joan Cabeza a escala 1:20.000. En aquest mapa es representa amb detall la part occidental de la muntanya. Malgrat això, en el llibre *Guia histórico-descriptiva del peregrino de Montserrat*, publicat per la mateixa revista, encara considerava que el centre de la muntanya estava entre el monestir i Sant Jeroni.

Francesc Roca i Casanovas destaca en la seva tesi doctoral que l'oblit de la part occidental de la muntanya de Montserrat es pot deure a la dinàmica centre-sagrat versus perifèria-profà. Aquesta disjuntiva condicionà que molts llibres i estudis de diferents èpoques sobre Montserrat es centressin en la descripció del monestir de Santa Maria i la zona de la seva influència, en detriment d'explicar les altres zones de la muntanya. Per bé que, malgrat aquest oblit, aquestes zones eren ja prou conegudes pels habitants dels indrets propers ja que hi anaven a buscar llenya o fer carbó.

LES AGULLES

La concentració de l'atenció en el monestir de Santa Maria i el seu santuari, i les ermites, els considerats espais sagrats, afavorí que en la representació de la muntanya, fins a inicis del segle XX, no hi hagués cap representació de les agulles. En molts mapes d'aquesta època no es troba cap referència a la toponímia de les agulles. Les referències escrites a les agulles també son minses.

L'agulla més esmentada, ja en èpoques antigues, és el Cavall Bernat. Aquest impressionant monòlit ja és identificat amb aquest nom en un document de l'any 942. La majoria d'obres esmenten aquesta agulla sempre associada a l'ermita de Sant Antoni i la presenten com una roca representativa de Montserrat. En el poema *Saxia* de Antoni Brenach, per exemple, hi ha un comentari que probablement es refereix al Cavall Bernat. Més endavant, en l'obra del pare Gregorio Argaiç, la *Perla de Catalunya* (1677) sí que s'esmenta de forma explícita aquest monòlit. El mateix passa en diverses obres posteriors. En el llibre del sacerdot Joan Martí i Cantó *Més líric de María o les cancioneros de Montserrat* (1856) al parlar del Cavall Bernat esmenta que "*cual nadie ha podido subir hasta el día*". No sé si d'aquest comentari es pot desprendre que altres agulles ja havien estat escalades.

Alguns autors al parlar del Cavall Bernat especulen sobre l'origen del seu nom. Hi ha moltes hipòtesis totes ben allunyades del que sembla l'origen real. El nom de *cavall* seria una degradació fonètica del terme *carall* emprat per designar vulgarment el membre viril. Aquest mateix nom s'ha fet servir per denominar agulles d'altres muntanyes.

Al pas d'ells anys es veu com progressivament es va coneixent millor la muntanya i es comencen a representar cartogràficament les agulles i aquestes han estat individualitzades i identificades. Són condicions necessàries perquè sorgís la comprensió muntanyenca de Montserrat.

TÒPICS I MITES MONTSERRATINS

Les persones per tal de comunicar les seves percepcions de la realitat entren una sèrie de descripcions que, en el cas que siguin repetides en el temps, són identificades com a tòpics. Els tòpics no són qüestions banals ja que estan carregats de sentit i són construïts a partir d'un text i d'un discurs que pretenen descriure de la realitat. En Francesc Roma i Casanovas comenta que els tòpics s'han fet servir també per descriure les realitats geogràfiques. El text expressa allò que el medi diu als seus observadors i el discurs allò que les persones diuen o pensen del medi. Així, els tòpics serien com un ideal construït sobre la base de discursos i textos que es diuen en un moment i una cultura concreta.

A partir del tòpic les persones defineixen el marc conceptual que serveix per descriure una realitat geogràfica definida. Els tòpics d'un lloc concret s'enllacen

en el temps i són repetits perquè serveixen de bons descriptors de l'essència percebuda de la realitat. Al final, el tòpic esdevé allò que es comparteix com a significació de la realitat.

Gràcies als tòpics les persones interpreten el que veuen, la identifiquen i la comuniquen. En diferents moments, els diversos autors han fet servir el mateixos tòpics per descriure la muntanya de Montserrat. Els seus marcs mentals eren els mateixos, de tal manera que podien identificar amb les paraules comunes allò que era interpretat fàcilment per tothom. Així, el paisatge montserratí podrà explicar-se a partir de tòpics compartits. Poques paraules servien per descodificar la complexitat de la muntanya de Montserrat.

Els tòpics repetits sobre la muntanya de Montserrat són: isolament, vegetació específica, abundància de plantes -especialment aromàtiques i medicinals- presència d'aigua i la seva assimilació a un jardí o una ciutat; així com la seva posició central en relació a l'espai geogràfic català.

L'origen de la muntanya forma part dels mites montserratins. Per alguns autors, l'origen de Montserrat és diví. Hauria estat Déu mateix el creador d'aquesta peculiar muntanya, amb tanta abundor de vegetació, perquè servís de tro a la Mare de Déu. Les seves peculiars formes rememoren els sofriments de Crist i la seva penitència. Circumstàncies que donen a la muntanya un caràcter totalment sagrat. El pensament científic intentà trobar algunes altres explicacions diferents a les teories religioses. No obstant, també hi havia algunes descripcions que intentaven fer una síntesi entre les dues visions. L'Abat Muntandes, en la seva obra *Montserrat, su pasado, su presente y su porvenir* (1867) sense negar les explicacions científiques sobre l'origen de la muntanya Montserrat comentava que no es podia menysprear la hipòtesi de que les seves formes són el resultat de les transformacions catastròfiques de la natura com a conseqüència de la mort de Jesús. La intervenció divina explicaria l'aparent contradicció que es donava entre l'abundor de vegetació i la poca aigua que tenia el massís. Només una explicació sobrenatural podia sostenir aquesta vegetació. De tal manera que les plantes de Montserrat serien les missatgeres d'aquest intervenció de Déu i per això eren tan apreciades.

L'aigua també era una de les qüestions debatudes en relació a la muntanya de Montserrat. Per alguns autors, la muntanya era rica en aigua, mentre que per altres passava tot el contrari. Hi ha algunes descripcions que parlen dels salts

d'aigua que es trobaven per la muntanya. Observació que contrastava paradoxalment amb els qui esmentaven de forma clara l'escassetat d'aigua. Cal fixar-se, però, que alguns dels autors que parlaven de salts d'aigua matisaven que això només es veia en els dies de pluja. Per exemple, Serra i Postius a *Epítome històric* (1747) quan esmenta els salts d'aigua de la Vall Mala (torrent de Santa Maria) es refereix a un dia de pluja. Per poc generosa que sigui la pluja, alguns indrets del torrent de Santa Maria són proclius a presentar salts d'aigua.

MONTSERRAT COM A PAISATGE

La muntanya de Montserrat tenia tots elements per ser considerada com a paisatge. Hi havia molts elements que es donen a Montserrat que permetien considerar aquest indret com a bell. Fins i tot, alguns autors feien servir la imatge bíblica del Paradís per explicar el que era Montserrat. Aquesta analogia funcionà prou bé per explicar el que era Montserrat quan encara no es tenia clar el concepte de paisatge.

Francesc Roca i Casanovas es pregunta, ¿per què la muntanya de Montserrat és diferent a la resta de muntanyes?. De nou l'explicació es troba en la singularitat de la seva identitat. La sinèrgia entre monestir, santuari i natura permeten crear una entitat, Montserrat, que esdevé font de sensacions agradables i sentiments complaents. Montserrat esdevé sentiment i sensació. Amb tota certesa, cal considerar que fou la comunitat benedictina la qual contribuï a transmetre una imatge amable de la muntanya a diferència de la resta de muntanyes de Catalunya. En un primers moments, l'ús que feu la comunitat benedictina del monestir de Santa Maria d'una part de la muntanya transmeté confiança que contrastava amb el temor que infonien la resta de muntanyes. L'atracció del santuari ajudà a que els peregrins transmetessin una imatge diferent de la muntanya, ja que calia pujar-hi per anar a visitar la Mare de Déu. L'important flux de peregrins contribuï a normalitzar, a fer familiar el coneixement de la muntanya. La vida eremítica que omplia algunes regions de la muntanya també ajudà a que les persones s'endinsessin i observessin amb naturalitat alguns sectors del massís.

La interacció entre comunitat monàstica, peregrins i medi natural creà una nova realitat, Montserrat com a paisatge, que és diferent de la simple realitat de Montserrat com a muntanya. Aquesta interacció ha produït una nova realitat plena de suggerents propostes que es novament codificada en nous tòpics que

definiran el sentit del Montserrat contemporani. Bàsicament, aquest procés de transformació consisteix en la definició de Montserrat com un sistema complex el qual té una important càrrega simbòlica. La mirada ha transformat la realitat natural, com aquesta havia produït la transformació de l'observador.

Però aquesta nova realitat no fou compresa per tothom de la mateixa manera.

LA MIRADA CONTEMPORÀNIA

A l'inici de l'edat contemporània coexistien dues comprensions entorn a la muntanya de Montserrat. Per una banda, existia una corrent de pensament que considerava que Montserrat era un cant a la magnificència de l'obra de Déu i el resultat de la manifestació de la passió de Crist. Al mateix temps, altres veus, aportaven altres mirades i consideracions molt més properes als criteris paisatgistes i a la comprensió científica de la natura. Els dos paradigmes, el religiós i el científic, la immanència i la transcendència, servien per parlar de Montserrat. ¿Eren visions irreconciliables?

Amb la modernitat algunes persones qüestionaren l'explicació transcendental de la muntanya. Progressivament l'espai sagrat deixà lloc a una visió profana de la mateixa realitat. Gràcies a això fou possible entendre Montserrat com un paisatge. La comprensió i la descripció de les ermites al llarg dels anys de Montserrat és un bon exemple de la tensió que hi hagut entre la primera mirada sagrada de la muntanya i la posterior mirada profana. Les ermites apareixen ja començaren a descriure's en l'època del Renaixement. Francesc Roma i Casanovas fa notar que, tot i que en moltes de les descripcions s'esmenta que des de les ermites hi ha bones vistes o tenen un entorn arreglat al igual que les estances dels edificis, cap d'aquestes descripcions parlen de que siguin agradables o belles. Per més que en les descripcions es fessin constar els valors que hi havia en les ermites, molts d'ells potencialment creadors d'una mirada paisatgística, durant molt de temps les ermites no feren enteses com un element del paisatge montserratí.

El mateix passà amb altres indrets de la muntanya. Hi ha descripcions que parlen dels camins de pujada al monestir de Santa Maria i de les boniques vistes que frueix el peregrí, però en cap moment s'associa aquesta sensació a la pròpia potencialitat de l'indret. A l'ascensió o pujada al monestir de Santa Maria se li donava una consideració profundament religiosa de pelegrinatge que dominava i

tapava tota altra consideració. Encara tenia molt de pes la consideració que Montserrat era el resultat d'una acció divina i que per tant tot els aspectes naturals no tenien valor en sí mateix, sinó que eren una simple mediació per arribar a Déu.

La consideració de Montserrat com a paisatge fou un procés que tingué el seu ritme. Aa finals del segle XIX, la visió sacralitzada de la muntanya s'accentuà com a reacció de les lectures més secularitzades i defensores del valor paisatgístic de Montserrat. Mentre les corrents modernitzadores defensaven el valor del paisatge, altres opinions tornaven a recuperar amb entusiasme les visions sagrades hereves dels temps passats. Amb aquesta dinàmica s'entrà a l'edat contemporània. En aquells moments diversos esdeveniments accentuaren aquestes dues tendències.

La inauguració del cremallera, primer, i les millores en la carretera després, foren vistos com esdeveniments que podien alterar i trencar el caràcter sagrat de la muntanya. La modernitat contemporània i els seus progressos s'endevinaven com un possible perill que podia alterar tot el valor simbòlic que Montserrat representava des del punt de vista religiós. Els contraris a la millora de l'accessibilitat justificaven la seva actitud per por que els peregrins es transmutessin a visitants i que la seva única motivació per anar a Montserrat fos anar a veure el paisatge i no l'adoració a la Moreneta. Si això fos així, deien, s'aniria perdent la sacralitat de la muntanya, del monestir de Santa Maria i del santuari tal com es considerava des d'antic.

La reacció a la modernitat contemporània, manifestada en relació a Montserrat, era una resposta a les pròpies transformacions de la societat. Considerar Montserrat com un paisatge era un reconeixement implícit de la fi d'una societat que tenia en el sagrat i en la religió la justificació de moltes identitats i comportaments. El mateix sant Enric d'Ossó, venerable capellà fundador de la Congregació de les Germanes de la "Companyia de Santa Teresa de Jesús" (Teresianes), en el seu escrit *Tres florecillas a la virgen María de Montserrat* demana a la mateixa Mare de Déu que salvés a Montserrat dels perills que podria comportar la futura inauguració del cremallera. El cremallera fou inaugurat el 6 d'octubre de 1892.

Francesc Roma i Casanova veu en tots aquests conflictes la manifestació d'una realitat més pregona. El perill, diu, no estava en el cremallera; el perill estava en

les ments de les persones que, a través d'un coneixement renovat i una nova mirada a la realitat podien qüestionar la significació dels valors i conceptes que havien perdurat fins aquells moments. Per Roma "*Montserrat deixava de ser el que havia estat i seria una mica més de tots aquells que hi pujarien atrets per altres interessos: podríem pensar que ens trobem dins d'una altra forma de desamortització del medi ambient*".

El temps demostrà que els temors eren sense fonament. Els peregrins i els visitants aprofitaren el cremallera com a mitjà per facilitar l'accés a la muntanya. Ràpidament tothom comprovà que era més fàcil i còmode anar a Montserrat amb el cremallera. L'arribada del cremallera representà el triomf definitiu d'una nova comprensió de la muntanya de Montserrat: era un paisatge que es podia gaudir.

Uns quants anys abans de la inauguració del cremallera s'havia anat consolidat la comprensió de que Montserrat era un paisatge únic a Catalunya. Es donaven les condicions que ho afavorien. L'existència d'una comunitat monàstica, el santuari de la Mare de Déu i la muntanya oferien als visitants la possibilitat de conrear la vida espiritual i contemplar la bellesa del lloc. Aquestes tres realitats afavorien que progressivament a Montserrat apareguessin, al costat dels *peregrins o romeus*, dos categories noves de visitants: els *turistes* i els *excursionistes*. Avui, aquests són part de la pròpia realitat del monestir i santuari, i de la mateixa muntanya.

Aquesta nova realitat introduí grans transformacions a Montserrat. Els *turistes* i *excursionistes* foren cada cop més importants i anaren prenent el relleu als antics *peregrins* i *romeus* els quals, tot seguint pujant a Montserrat, havien cedit la seva preeminència a la nova categoria de visitants. La creixent importància d'aquests motivà l'aparició d'unes noves obres, les guies per visitants, destinades a oferir una nova visió de Montserrat. A l'any 1863 Gaietà Cornet i Mas publicà *Tres días en Montserrat. Guía histórico-descriptiva de todo cunato contiene y encierra esta moaña*. Es tractava de la primera obra que convidava als visitants de Montserrat fer excursions per la muntanya. L'objectiu d'aquesta guia era ajudar als visitant de Montserrat a admirar la bellesa de la muntanya a més de fruit dels seus bens espirituals.

El segle XX s'inicià encara amb la doble tensió en la comprensió de Montserrat: paisatge o lloc sagrat. A finals del segle XIX algunes persones havien procurat avançar una síntesis entre aquests punts de vista que no es consideraven

irreconciliables. El capellà Fèlix Sardà i Salvany (1841-1916), persona de comprensió tradicionalista i delitosa de la cristianitat medieval, autor d'una coneguda obra *El liberalismo es pecado* (1884), tot i fer una aferrissada defensa de Montserrat com a santuari, no deixà de reconèixer la notorietat del paisatge montserratí. Joan Martí i Cantó, en la seva obra *El romero de Montserrat utilizando cuanto ve y admira en su perigrinación para dar gloria a Dios y gloria a Dios y honrar a su madre santísima* (1887), insistí que el visitant de Montserrat havia de saber trobar el sentiment religiós i místic als diferents elements naturals de la muntanya. Aquest autor crea creia que calia afirmar aquesta dimensió enfront als que només anaven a Montserrat per fruir del paisatge.

A començament del segle XX es donà un important canvi en l'apreciació del que es Montserrat. L'any 1909 la redacció de la Revista Montserratina publicava la *Guia històrico-descriptiva del peregrino en Montserrat*. Aquesta guia recollia en tres petits volums, unes petites pautes per conèixer el monestir de Santa Maria i el santuari de Montserrat i la muntanya. El primer volum estava dedicat al santuari, el segon era la compilació feta pel pare Carbonell, monjo de Montserrat, d'una sèrie d'itineraris per la muntanya i el tercer era la primera cartografia sencera de la muntanya feta pel topògraf Joan Cabeza. Tot i la clara orientació pràctica vers l'excursionista, el destinatari de l'obra era el peregrí. Caldrà esperar encara uns quants anys perquè Manuel Marinello, al 1927, publiqui *Montserrat* dins de la *Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros*, obra orientada a donar informació als *turistes* que pujaven a Montserrat.

En aquestes dues obres es pot veure com la diferent percepció de la realitat estava condicionada pels marcs mentals dels seus autors. Per exemple, per parlar de l'acolliment als visitants a la *Guia* es fa servir el terme *hospitalitat*, concepte molt propi de l'espiritualitat benedictina, mentre que l'obra de Marinello parla d'*hostatjament*. Per referir-se als esdeveniments relacionats amb la Guerra del Francès, l'obra de Marinello fa servir el terme *invasió napoleònica* mentre que la *Guia* associa aquests fets a la *modernitat*. L'obra de Marinello, en alguns paratges aprofita el text de la Revista Montserratina modificant lleugerament els continguts per introduir el concepte de turista en lloc del de peregrí.

Durant la primera meitat del segle XX la muntanya va concentrant progressivament més interès amb una certa pèrdua de rellevància del monestir de Santa Maria. En aquests temps Montserrat guanyà interès pels turistes, però

seguia sent venerada pels peregrins. A finals del segle XX, impulsat des del propi monestir de Santa Maria, s'elaborà un discurs que permetia integrar perfectament les dues visions a partir de la síntesi amb la proposta d'entendre Montserrat com un lloc de natura i d'espiritualitat, i de cultura.

MONTSERRAT, PAISATGE SÍMBOL DE CATALUNYA

A finals del segle XIX i al començament del XX s'afegeix també una nova significació a la muntanya de Montserrat: el seu valor com a símbol nacional. Montserrat recordava el passat nacional i evocava les glòries pàtries. Amb aquesta significació Montserrat, sense deixar de ser paisatge entès com l'entén la cultura contemporània, esdevingué temple dels valors nacionals. En poc temps, la imatge de Montserrat ràpidament quedà associada a la pàtria Catalana.

Carlos Bonaventura Aribau (1798-1862), en el seu primer paràgraf del seu poema *Oda a la pàtria* (1833) estableix la relació entre Montserrat i la pàtria catalana. Pocs anys després Víctor Balaguer (1824-1901), en la seva defensa del regionalisme, reforçà la idea d'Aribau: el símbol de Catalunya és la muntanya de Montserrat. Víctor Balaguer, en la seva obra *Guia de Montserrat y sus cuevas* (1857) afirmava "*Los recuerdos que esta montaña evoca están en armonía y en consonancia con todos los sentimientos de mi corazón. El amor á Dios, el amor á la patria, el amor á la libertad, estos tres santos amores, que forman el paladion de todo pueblo grande y virtuoso , los lleva escritos esta montaña en cada una de sus peñas. El que como yo cree, el que como yo delira por Cataluña, el que como yo ama con entusiasmo la libertad, no puede menos de amar y venerar este monte de las glorias y de la historia, que ha de ser tan sagrado para los catalanes como lo era para los romanos*".

Montserrat uneix dos sentiments i vivències importants: fe i pàtria. Muntanya de Montserrat, escriu Balaguer al 1868, vol dir pàtria catalana. Es pot considerar, diu Francesc Roma i Casanovas que l'entronització de la Mare de Déu com a patrona de Catalunya, 1881, marcà un punt de inflexió en la projecció simbòlica de Montserrat. El paisatge desencantat que havia introduït la Modernitat havia estat de nou encantat sense perdre la seva condició de paisatge. El paisatge de Montserrat havia quedat sacralitzat com a símbol de la pàtria catalana.

El sentiment nacionalista dels primers moviments regionalistes veieren que

Montserrat era la síntesi de l'esperit català. Per exemple, a Montserrat els catalans havien afirmat la identitat nacional defensant la seva independència davant la invasió dels exèrcits napoleònics. La Batalla del Bruc era el símbol d'aquesta identitat. Aquesta idea fou expressada amb molta claredat per autors com Feliu Sardá y Salvany (1892) i Josep Torres i Bages (1895). Per analogia, alguns autors veieren Montserrat com la Covadonga catalana. Aquesta idea fou difosa entre determinats cercles durant la segona meitat del segle XIX. Els partidaris d'aquesta visió resistent i de reconquesta també consideraven que s'havia de continuar el combat contra França perquè des d'allí només arribaven idees condemnables per anticristianes i lliberals.

L'efervescència nacionalista bullia també a l'interior de l'església catòlica. Alguns clergues i sacerdots hi contribuïren activament. Com a catòlics prengueren diverses iniciatives per afirmar la vocació catalanista d'Església catòlica a Catalunya. El sacerdot Jaume Collell (1846-1932) impulsà un certamen literari per cantar les excel·lències de la Verge de Montserrat com a representació perfecta de la patria catalana. La Renaixença catalana trobà en la festa de Mil·lenari de Montserrat (1880) l'ocasió per afermar el contingut simbòlic del lligam entre Montserrat i la pàtria catalana. Els principals poetes, en ocasió d'aquestes festes pujaren en processó la Moreneta al cim de Sant Jeroni on fou presentada als quatre punts cardinals de Catalunya. En ocasió d'aquest certamen literari resultà premiat el poema Virolai de Jacint Verdaguer, posteriorment musicat per Josep Rodoreda, que es la cançó que es canta actualment. Un any més tard, 1881, hi ha les festes de la Coronació de la Imatge de la Mare de Déu, en què és proclamada Patrona de Catalunya pel papa Lleó XIII.

El nou valor simbòlic encetat a la fi del segle XIX es prolongarà durant el segle XX fins els nostres dies. Ara, molts anys després, ningú qüestiona el valor de Montserrat com a símbol nacional de Catalunya, com ningú posa en qüestió la significació del seu paisatge.

Retornar a [Muntanya](#)